

ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE

Stanisław Jaczyński

<https://orcid.org/0000-0002-9953-3397>

Instytut Historii Uniwersytetu w Siedlcach

Tragizm i bohaterstwo. Nowa biografia generała Antoniego Chruściela „Montera” dowódcy Powstania Warszawskiego*

Abstrakt: Artykuł stanowi recenzję wydanej przez Wydawnictwo Bellona naukowej biografii generała Antoniego Chruściela pseudonim „Monter”, który przeszedł do historii jako dowódca wojsk tragicznego w skutkach Powstania Warszawskiego. Dwaj autorzy biografii: znani historycy wojskowości, Grzegorz Jasiński i Andrzej Wesołowski, dzięki bogactwu wykorzystanych w książce źródeł archiwalnych i tekstów publikowanych, a także poprawnej metodologicznie ich interpretacji, wnieśli ważny i poznawczo wartościowy wkład do biografii jednego z najważniejszych, a jednocześnie najbardziej kontrowersyjnych polskich dowódców minionego stulecia.

Słowa kluczowe: Antoni Chruściel, 82 Syberyjski Pułk Strzelców, konspiracja, Powstanie Warszawskie.

Abstract: The article is a review of a scholarly biography of Antoni Chruściel, code name Monter, published by Bellona Publishing, who went down in history as a commander of the forces in the tragically fated Warsaw Uprising. The two authors of the biography, well-known military historians Grzegorz Jasiński and Andrzej Wesołowski, thanks to a wealth of archival sources and published texts, as well as their methodologically accurate interpretation, made a substantial and intellectually valuable contribution to the biography of one of the most important and most controversial Polish military commanders of the past century.

Keywords: Antoni Chruściel, 82nd Siberian Rifle Regiment, underground movement, Warsaw Uprising.

* G. Jasiński, A. Wesołowski, *Generał Antoni Chruściel. Biografia nieoczywista*, Bellona, Warszawa–Ożarów Mazowiecki 2024, ss. 416.

Przeobrażenia ustrojowe, które dokonały się w Polsce na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w., spowodowały wiele zmian również na gruncie nauk historycznych. Zakres tych zmian był niezwykle rozległy, a do ich najbardziej wyraźnych przejawów należało pojawienie się problematyki uprzednio pomijanej lub traktowanej wybiórczo. Nastąpiło odejście od historii zdepersonalizowanej – zaczęto publikować liczne prace poświęcone nie tylko zdarzeniom i procesom dziejowym, lecz także ich bohaterom, zwłaszcza tym działającym w czasach najnowszych.

Pisanie o postaciach z niezbyt odległych epok jest z jednej strony łatwiejsze, ponieważ biograf zazwyczaj dysponuje wieloma źródłami, takimi jak dokumenty czy relacje, ale jednocześnie trudniejsze, ponieważ autor musi zmierzyć się z wizerunkiem danej osoby utrwalonym w świadomości społecznej. Nierzadko wciąż żyją ludzie, którzy zetknęli się z bohaterem historycznej narracji i przechowują w swojej, z natury subiektywnej, pamięci jego obraz spetryfikowany przez upływ czasu. W takiej sytuacji wizerunek postaci przedstawiony przez biografę podlega konfrontacji z obrazami utrwalonymi w pamięci świadków, w tym członków rodziny i bliskich opisywanej postaci.

Dodatkowy problem pojawia się, gdy skonstruowany przez biografę obraz bohatera znacząco różni się od wizerunku przyjętego w oficjalnej polityce historycznej. Jeszcze większe trudności piętrzą się przed badaczem, który podejmuje się opracowania biografii dowódcy wojskowego wysokiego szczebla. W takim przypadku historyk powinien nie tylko znać specyficzne uwarunkowania służby wojskowej, lecz także – aby móc obiektywnie ocenić kompetencje dowódcze bohatera narracji – rozumieć obowiązujące w danym okresie zasady sztuki wojennej oraz realia pola walki.

Dlatego za najbardziej wartościowe w tej dziedzinie uznawano biografie dowódców pisane przez historyków posiadających zarówno rozległą wiedzę teoretyczną z zakresu wojskowości, jak i doświadczenie w służbie wojskowej oraz dowodzeniu. Idealny autor biografii dowódcy wojskowego powinien więc łączyć w sobie znajomość metody historycznej, teoretyczną i praktyczną wiedzę wojskową oraz zrozumienie podstaw psychologii osobowości, teorii przywództwa i jego psychospołecznych uwarunkowań.

Biografistyka wojskowa nie jest więc najłatwiejszą dziedziną wiedzy historycznej, choć zarazem to właśnie ona cieszy się największą popularnością. Postaci wybitnych dowódców wojskowych i wyższych oficerów sztabowych stanowią stały element historii żywej. Wielu z nich to dowódcy Armii Krajowej oraz wyżsi oficerowie jej Komendy Głównej¹.

¹ W. Baliński, *Człowiek w cieniu. Tadeusz Pełczyński. Zarys biografii*, Kraków 1994; *Decyzje „Bora”*. (Auto)biografia Tadeusza Komorowskiego – kawalerzysty, olimpijczyka, dowódcy, wodza, premiera, wybór i oprac. W. Rodak, Warszawa 2023; M. Ney-Krwawicz, *Dowódcy Armii Krajowej*, Warszawa 2022; M. Kardas, *Generał Jan Wojciech Kiwerski „Oliwa”*. Dowódca 27 Wołyńskiej Dywizji Armii Krajowej, Łódź 1995; A. Przemyski, *Ostatni Komendant generał Leopold Okulicki*, Lublin 1990; S. Mazurkiewicz, *Jan Mazurkiewicz – „Radostaw”, „Sep”, „Zagłoba”*, Warszawa 1994.

Przy czym oprócz prac o charakterze naukowym w większości mamy do czynienia z popularnymi zarysami biograficznymi. Na tym tle za swoisty paradoks można uznać to, że pierwsza naukowa biografia gen. Antoniego Chruściela „Montera”, dowódcy wojsk walczących w Powstaniu Warszawskim (pióra znanego historyka varsavianisty Andrzeja Krzysztofa Kunerta²) powstała stosunkowo późno – dopiero 40 lat po śmierci generała. W ubiegłym roku ukazała się kolejna praca poświęcona temu dowódcy, a jej autorami są dwaj znani historycy wojskowości: Grzegorz Jasiński i Andrzej Wesołowski. Nie jest to wszakże klasyczna biografia ukazująca życie i działalność bohatera w sposób całościowy – od narodzin do śmierci. Autorzy skupili się bowiem na wyczerpującym przedstawieniu najważniejszego okresu w życiu bohatera, tj. jego działalności w latach II wojny światowej (1939–1944). Stąd prawdopodobnie wziął się, notabene niezbyt jasny, podtytuł książki: *Biografia nieoczywista*. Budzi on tym bardziej wątpliwości, że przecież szczegółowe, udokumentowane źródłowo (a takim opracowaniem jest recenzowana praca) przedstawienie losów Antoniego Chruściela w czasie ostatniej wojny, a więc w okresie, w którym osiągnął on szczyty swojej kariery wojskowej i stał się postacią historyczną, wydaje się czymś najbardziej oczywistym, naturalnym i społecznie uzasadnionym. Szkoda więc, że Autorzy nie zechcieli wyjaśnić owego podtytułu, skazując tym samym czytelnika na domysły.

Zawarty w recenzowanej pracy materiał historyczny został przedstawiony w najbardziej naturalnym, klasycznym dla biografii układzie chronologiczno-problemowym. Całość problematyki została ujęta w pięciu rozdziałach, które poprzedza prolog, a wieńczy epilog. Zasadniczy tekst uzupełniono wykazem wykorzystanych źródeł archiwalnych i tekstów drukowanych, a także wykazem szkiców i indeksem osobowym. Szkoda, że zabrakło wykazu skrótów i indeksu nazw geograficznych. Ze „Wstępu” dowiadujemy się, że Andrzej Wesołowski przedstawił działalność Antoniego Chruściela jako dowódcy 82 Syberyjskiego Pułku Strzelców im. Tadeusza Kościuszki (od objęcia przez niego dowództwa tego pułku w przededniu II wojny światowej, przez mobilizację jednostki, aż do jej udziału w walkach we wrześniu 1939 r.). Drugi z Autorów – Grzegorz Jasiński – skupił się na działalności konspiracyjnej Chruściela, jego roli w podejmowaniu decyzji o wybuchu Powstania Warszawskiego oraz dowodzeniu w walkach powstańczych. Trzeba zauważyć, że powyższy podział ról autorskich jest naturalną konsekwencją dotychczasowych – uwidoczniomych w licznych publikacjach – zainteresowań badawczych obu tych historyków.

W prologu (liczy on 8 stron) zarysowane zostały, w sposób bardzo skrótowy, młode lata bohatera, który jak wielu jego rówieśników działał w ruchu niepodległościowym, a następnie uczestniczył w I wojnie światowej, podczas której dosłużył się stopnia porucznika. W grudniu 1918 r. rozpoczął służbę w wojsku odrodzonej Polski. Dowodził kompanią w walkach z Ukraińcami

² A.K. Kunert, *General „Monter” Antoni Chruściel. Komendant podziemnej Warszawy*, Warszawa 2012.

i na froncie wołyńskim. Za udział w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 r. został odznaczony Orderem Wojskowym Virtuti Militari i Krzyżem Walecznych. Po wojnie kontynuował karierę wojskową: ukończył Wyższą Szkołę Wojskową, był wykładowcą i kierownikiem kursów oficerów sztabowych w Centrum Wyszko-
lenia Piechoty w Rembertowie, a od jesieni 1934 r. wykładowcą i kierownikiem przedmiotu „taktyka piechoty” w Wyższej Szkole Wojennej. Był oficerem wyróżniającym się – dobrze przygotowanym do służby liniowej i sztabowej.

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym: „W Brześciu nad Bugiem i w polu (marzec – sierpień 1939”, Andrzej Wesołowski przedstawił losy Chruściela od chwili objęcia przezeń stanowiska dowódcy stacjonującego w Brześciu nad Bugiem 82 Syberyjskiego Pułku Strzelców do dnia agresji hitlerowskiej III Rzeszy na Polskę. Objęcie dowództwa nad pułkiem było ukoronowaniem jego dotychczasowej kariery zawodowej. Niewątpliwie był do tego bardzo dobrze przygotowany. Pułk pod względem wyszkolenia i gotowości mobilizacyjnej prezentował się bardzo dobrze, co było też zapewne zasługą jego poprzedników na stanowisku dowódcy pułku. Prawdziwy sprawdzian przyszedł we wrześniu 1939 r.

W rozdziale drugim Autor przedstawił działania 82 Syberyjskiego Pułku Strzelców w wojnie 1939 r. Jest to fragment opracowania najbardziej obszerny, liczy 130 stron. Wesołowski przedstawił w nim przebieg walk pułku w sposób niezwykle drobiazgowy, wręcz kronikarski, właściwy bardziej dla monografii jednostki niż biografii jej dowódcy. Mimo dużych strat poniesionych w zaciętych walkach z przeważającymi siłami nieprzyjaciela, a szczególnie w ciężkich bojach odwrotowych, pułk dowodzony przez Chruściela zachował zdolność bojową do końca kampanii wrześniowej. W przekonaniu Autora, Chruściel sprawdził się na polu walki jako dowódca szczebla taktycznego; nawet w najtrudniejszych sytuacjach nie tracił zimnej krwi, nie dopuszczając do rozprężenia pułku. Swoją dzielną postawą dawał przykład podwładnym.

Autorem trzech kolejnych rozdziałów jest Grzegorz Jasiński. W rozdziale zatytułowanym „W konspiracji” przybliży on działalność Chruściela w podziemnym Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej, gdzie od czerwca 1940 r. kierował Wydziałem III Komendy Okręgu Warszawa-Miasto (późniejszy Okręg Warszawa AK). Kilka miesięcy później objął stanowisko szefa sztabu tejże Komendy, a następnie otrzymał nominację na komendanta Okręgu Warszawa-Miasto. Jak z tego widać, szybko wspinał się po szczeblach kariery, gdyż po upływie niespełna roku od przystąpienia do konspiracji objął jedno z najważniejszych stanowisk w polskim podziemiu zbrojnym. Do jego (i jego współpracowników) najważniejszych osiągnięć na tym stanowisku, jeszcze przed wybuchem walk powstańczych, należy niewątpliwie zaliczyć istotny wzrost liczebności sił Okręgu. Siły te na początku 1944 r. liczyły przeszło 16 tys. szeregowców, prawie 2 tys. oficerów, 2,5 tys. podchorążych oraz ponad 10,5 tys. podoficerów. Podkreślić trzeba, że to powstańcze wojsko organizowano od podstaw, w warunkach narastającego terroru okupanta.

Imponująca była nie tylko liczebność, ale i skuteczność działalności bojowej i sabotażowo-dywersyjnej. Warto dodać, że Autor tego rozdziału nie poprzestaje na eksponowaniu sukcesów działalności konspiracyjnej Chruściela – wymienia też niedociągnięcia, uchybienia i zaniedbania.

„Decyzja o podjęciu walki” to tytuł kolejnego rozdziału, w którym Jasiński przedstawił najważniejsze wydarzenia z ostatnich dni poprzedzających wybuch powstania. Doprowadziły one do podjęcia decyzji o wybuchu walk w stolicy. Autor szczegółowo omówił rolę Chruściela w tym procesie. Przekazywane przez niego meldunki o gotowości podległych mu oddziałów AK i meldunki wywiadowcze o sytuacji taktycznej na przedpolu miasta miały bezpośredni wpływ na podjęcie przez dowódcę AK decyzji o rozpoczęciu walki 1 sierpnia 1944 r. o godzinie 17.00.

W bardzo obszernym, ponad 90-stronicowym rozdziale „Powstanie Warszawskie” Autor w drobiazgowy sposób ukazał działalność Chruściela jako dowódcy wojsk powstańczych od chwili wybuchu walk aż po ich ostatni akord – kapitulację i niewolę. Powstanie Warszawskie, jego różne etapy i epizody są ściśle związane z osobą Chruściela, gdyż niewątpliwie wywarł on istotny wpływ na jego przebieg i długotrwałość. Przyszło mu kierować najkrwawszą bitwą w historii Polski, a zarazem najtragiczniejszym zrywem powstańczym stolicy. Zrywem zakończonym klęską wojsk powstańczych, śmiercią około 180 tys. ludzi, zniszczeniem Warszawy i wypędzeniem z niej reszty ocalałych mieszkańców. Był niewątpliwie postacią tragiczną, jedną z najtragiczniejszych postaci w historii polskiej wojskowości. Mimo najlepszej woli, przy wykorzystaniu wszystkich swoich umiejętności i sił psychofizycznych nie był w stanie odwrócić biegu wydarzeń prowadzących do klęski. Przypomina w tym bohatera tragedii greckiej, który nieuchronnie zmierza ku klęsce, mimo że on sam jest często postacią wielką i szlachetną. Z tekstu książki niestety nie dowiadujemy się, czy Chruściel, podobnie jak w greckiej tragedii, przeżył katharsis po klęsce powstania. Czy żyjąc na marginesie głównego nurtu wydarzeń politycznych i wojskowych odczuwał brzemień ciążyącej na nim tragicznej przeszłości i jak to wpływało na jego psychofizyczny dobrostan. Jako wykształcony, inteligentny człowiek nie mógł przecież nie zadawać sobie pytań o sens powstańczego zrywu. Nie mógł też nie dostrzegać jego tragicznych, wielostronnych skutków i odrzucać od siebie odpowiedzialności za nie. Nie mógł wreszcie nie słyszeć głosu chociażby gen. Władysława Andersa, że „Powstanie było niepotrzebne. Było zbrodnią”, a osoby odpowiedzialne za decyzję o jego wybuchu powinny stanąć przed sądem wojennym. Podobne zresztą stanowisko zajmowali przedstawiciele polskiego rządu na uchodźstwie.

Niestety o tych kwestiach nie znajdziemy żadnej wzmianki w krótkim epilogu traktującym o ostatnich latach życia Chruściela. Po wojnie z konieczności wiódł on gorzki żywot emigranta. Nie angażował się w działalność kombatancką. Tęsknił za krajem, do którego nie miał powrotu. Bolesnie przeżył

wieść o uchwale Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej z 26 września 1946 r. o pozbawieniu go wraz z grupą 75 oficerów obywatelstwa polskiego. Chruściel osiadł najpierw w Londynie, biorąc m.in. udział w demobilizacji Polskich Sił Zbrojnych. Latem 1956 r. wyemigrował do Stanów Zjednoczonych, gdzie pracował jako radca prawny i tłumacz w dziale studiów w Pentagonie. Zmarł nagle na atak serca w Waszyngtonie w 1960 r.

W końcowej części epilogu Autorzy piszą o historii jego trzech pogrzebów. Pochowano go najpierw na miejscowym cmentarzu w Waszyngtonie, dziesięć lat później przeniesiono go do Alei Zasłużonych Cmentarza Matki Boskiej Częstochowskiej w Doylestown (słynna amerykańska Częstochowa). W mowach pogrzebowych – o czym Autorzy nie wspominają – wyrażano wówczas nadzieję, że po odzyskaniu przez Polskę prawdziwej wolności i niepodległości jego prochy zostaną przeniesione do Warszawy, co stało się faktem dopiero w 2004 r.; w przededniu 60. rocznicy powstania generał spoczął wśród swoich byłych żołnierzy w kwaterze powstańczej Cmentarza Wojskowego na Powązkach w Warszawie.

To, co zwraca uwagę w trakcie lektury książki, to spora liczba cytatów, zwłaszcza w dwóch rozdziałach: „Dowódca 82 Syberyjskiego Pułku Strzelców w wojnie 1939 roku” autorstwa Andrzeja Wesołowskiego i „Powstanie Warszawskie” Grzegorza Jasińskiego. Większość cytatów przytaczanych przez Wesołowskiego odnosi się do przebiegu walk 82 pułku we wrześniu 1939 r. Z kolei cytaty pomieszczone w rozdziale pióra Jasińskiego dotyczą głównie charakterystyki osobowości gen. „Montera” i jego roli w Powstaniu Warszawskim. Są one dobrze zestawione, co sprawia, że nie zakłócają toku narracji, a wzbogacają ją o głosy osób, które mając bezpośredni kontakt z bohaterem biografii, zapamiętały jego wypowiedzi i zachowania w trakcie walk powstańczych. Obecność w tekście większości z tych relacji wydaje się uzasadniona, gdyż są to materiały cenne poznawczo, a ponadto mało znane i wcześniej niecytowane. Ich nadmiar stwarza jednak wrażenie, jakby Autorzy, rezygnując z własnych ocen i opinii, za wszelką cenę chcieli uniknąć zarzutu o brak obiektywizmu. A szkoda, gdyż od tak doświadczonych badaczy należałoby oczekiwać większej odwagi w prezentowaniu własnego stanowiska.

Tym bardziej że – o czym już była mowa – klęska Powstania Warszawskiego i jej daleko idące konsekwencje rodziły i rodzą nadal wiele kontrowersji, w tym także odnoszących się do postawy i roli Antoniego Chruściela – dowódcy wojsk powstańczych.

Szkoda też, że Autorzy nazbyt lakonicznie potraktowali epizod jeniecki w biografii Chruściela (notabene, do niewoli – Stalag XI B Fallingbommel – trafiły też obie jego córki: ppor. Wanda i szer. Jadwiga). Podobnie zresztą podeszli do emigracyjnego okresu życia generała, co powoduje pewien niedosyt. Zabrakło informacji o zeznaniach złożonych w 1954 r. przez Chruściela (i innych polskich oficerów) przed specjalną Komisją Kongresu USA, znaną jako Komisja Kerstena.

Godzi się podkreślić ogrom pracy, którą Autorzy musieli włożyć w zebranie, selekcję i krytyczną interpretację tak bogatego i różnorodnego materiału źródłowego. Powstało z tego ważne, wartościowe poznawczo opracowanie, które mimo że nie odpowiada na wszystkie pytania dotyczące biografii gen. Chruściela, wnosi weń wiele nowych elementów. Mankamentem jest nadmierne przytłoczenie materiałem faktograficznym głównego wątku narracji, którym są losy wojenne bohatera biografii. Uwagi można też zgłosić do wewnętrznej konstrukcji opracowania, w którym rażą nadmierne różnice w objętości poszczególnych rozdziałów. Mianowicie rozdziały: pierwszy (40 stron), trzeci (36 stron) i czwarty (47 stron) są mniej więcej o połowę mniejsze od rozdziału piątego (90 stron) i aż o dwie trzecie mniejsze od najobszerniejszego rozdziału drugiego (130 stron). Tak daleko posunięte dysproporcje mogą sugerować, że konstrukcja pracy nie została do końca przemyślana.

Grzechem wobec zasady spójności tekstu jest zamieszczenie w końcówce rozdziału pierwszego not biograficznych sześciu oficerów – „najbliższych [raczej bezpośrednich – S.J.] podwładnych i współpracowników ppłk. Antoniego Chruściela podczas pobytu w polu i walk wrześnieowych” (s. 59). Z kolei w końcówce rozdziału drugiego zamieszczono garść informacji o kilkunastu oficerach 82 pułku, którzy uniknęli niewoli. Wkrótce zasilili oni szeregi konspiracji, a niektórzy nawet znaleźli się pod rozkazami swego dawnego dowódcy. Wydaje się, że lepszym rozwiązaniem byłoby zamieszczenie tych informacji biograficznych w aneksach.

Publikacja została przygotowana na podstawie wielu źródeł archiwalnych. Autorzy wykorzystali dokumenty i materiały z archiwów krajowych (Archiwum Akt Nowych, Centralne Archiwum Wojskowe – Wojskowe Biuro Historyczne, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Archiwum Historii Mówionej Muzeum Powstania Warszawskiego, Archiwum m.st. Warszawy i Zbiorów Specjalnych Stowarzyszenia Żołnierzy Armii Krajowej „Żywiciel”), polskich instytucji archiwalnych w Londynie (Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego, Studium Polski Podziemnej) oraz w Nowym Jorku (Instytut Józefa Piłsudskiego). Ponadto wykorzystali materiały proveniencji niemieckiej (Bundesarchiv w Koblencji, Bundesarchiv-Militararchiv we Freiburgu), brytyjskiej (The National Archives), amerykańskiej (National Archives and Records Administration) i rosyjskiej (Centralne Archiwum Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej w Podolsku [w tekście podano błędną nazwę: Centralne Archiwum Ministerstwa Obrony Narodowej Federacji Rosyjskiej]).

W bibliografii, w kategorii „źródła archiwalne” Autorzy wymienili tylko nazwy placówek archiwalnych, w których przeprowadzili kwerendy, nie podając nazw wykorzystanych zespołów archiwalnych. Szkoda, gdyż to zaniechanie utrudni pracę ewentualnym przyszłym badaczom biografii gen. Chruściela.

Drobnym uchybieniem jest też zamieszczenie (wbrew obowiązującym zasadom) wykazu literatury wspomnieniowo-pamiętnikarskiej w jednym dziale bibliografii z zestawieniem dokumentów publikowanych.

Mimo że Autorzy wykorzystali bogatą literaturę przedmiotu, to jednak pominęli kilka moim zdaniem ważnych dla tematu pozycji książkowych. Wymienię tutaj choćby prace Alexandry Riche³, Antoniego Przygońskiego⁴ czy też studia i materiały sesji naukowej na Zamku Królewskim w Warszawie, w przededniu 50. rocznicy Powstania Warszawskiego⁵.

Warto zauważyć wysoki poziom edytorski książki. Twarda oprawa, papier wysokiej jakości, wiele precyzyjnie opisanych zdjęć archiwalnych (część z nich nie była wcześniej publikowana) i 39 szkiców sytuacyjnych, z których większość obrazuje szlak bojowy 82 Syberyjskiego Pułku Strzelców we wrześniu 1939 r., a kilka z nich – sporządzonych przez dowództwo niemieckie – ilustruje sytuację taktyczną w czasie walk w Warszawie. Materiały te w istotny sposób podnoszą wartości poznawcze biografii.

Niedosyt może budzić brak informacji o życiu osobistym, rodzinnym i towarzyskim bohatera biografii, o jego zwyczajach czy zainteresowaniach pozazawodowych. Autorzy ograniczyli się tylko do podania ważnych dla biografii Antoniego Chruściela dat: zawarcia związku małżeńskiego i urodzin dwóch córek. Otrzymaliśmy więc cokolwiek pomnikowe, pozbawione jakiejkolwiek skazy przedstawienie biografii bohatera. Bez radości i trosk, jakie niesie codzienność ludzkiej egzystencji. Nie dowiemy się zatem, jak spędzał wolny czas, jakim był ojcem i mężem, co myślał o życiu swoim i innych współczesnych mu ludzi... – słowem: jakim był człowiekiem. A przede wszystkim, co myślał o swojej roli w Powstaniu Warszawskim, jaki miał stosunek (poza wspomnianymi w tekście, wydanymi w kraju pracami Jerzego Kirchmayera i Adama Borkiewicza) do obecnej także na Zachodzie krytyki decyzji o rozpoczęciu i kontynuowaniu przez 63 dni walk w Warszawie, co doprowadziło do zagłady prawie milionowego miasta w środku Europy.

I jeszcze *last but not least* kilka uwag na temat samego języka narracji. Tu i ówdzie razi w nim utrudniająca percepcję treści skłonność do przesadnie długich, wielokrotnie złożonych zdań. Irytuje też godząca w zasadę ekonomii i prostoty języka nadmiarowość określeń (np. „brzemie podjęcia decyzji” – s. 276; „legł całkowicie w gruzach” – s. 302; „prowadzonych działań” – s. 307 i 308; „zdolnych do prowadzenia dalszej walki” – s. 337; „dalsze trwanie walk [...] i kontynuowanie boju” – s. 342; „nacierała na wybranych kierunkach działania” – s. 368; „W prowadzonej korespondencji” – s. 379; „piał się po kolejnych szczeblach” – s. 384; „doskonale znał”, „doskonale wiemy” – s. 389; „ocenając okres dowodzenia”, „niezwykle trafnie i zwięźle” – s. 326; „niezwykle cennej powojennej konstatacji” – s. 390).

³ A. Riche, *Warszawa 1944. Tragiczne powstanie*, Warszawa 2014.

⁴ A. Przygoński, *Stalin i Powstanie Warszawskie*, Warszawa 1994.

⁵ *Powstanie Warszawskie z perspektywy półwiecza. Studia i materiały z sesji naukowej na Zamku Królewskim w Warszawie, 14–15 czerwca 1994*, [kom. red. M.M. Drozdowski et al.], Warszawa 1995.

Purysta językowy mógłby też wytknąć występującą w pierwszej części opracowania niespójność stylistyczną narracji, polegającą na stosowaniu zwrotów z języka potocznego (np. „Suracki dostał w głowę” – s. 164) lub właściwego tekstom o charakterze publicystycznym, beletrystycznym czy też wspomnieniowym (np. „według scenariusza napisanego przez Niemców” – s. 158; tytuły podrozdziałów: „Garnizon Brześć, gdzie pułków jest sześć” – s. 21; „Syberyjski pułk piechoty maszeruje w dal” – s. 25; „Wykonać 100” – s. 56; „Szczególnie ciężki dzień” – s. 121; „W czasie I wojny światowej Nemezis nie była dla niego łaskawa” – s. 387).

Do usterek językowych zaliczyć też trzeba niezręczne zwroty (np. „jeżdżąc w tę i we w tę stronę” – s. 103; „wywiązał się z wyzwania” – s. 102; „podobne wizje przeżyć tej nocy odnajdujemy w relacjach” – s. 115; „Rozruchy [...] były zaciekle” – s. 298; „dowódcy do walk z bandami” – s. 300; „brakowało obserwacji dalej” – s. 184; „rozwinęły się silne walki zaczepne” – s. 191; „Kazuń [...] został wyznaczony na stanowisko dowodzenia” – s. 182; „Podmuch [...] odrzucił kpt. Kruczyńskiego do stawu [...] i w ten sposób dostał się do niewoli” – s. 164; „po klęsce otrzymanej w wyniku operacji Bagration” – s. 238; „Najważniejsze decyzje w kontekście podjęcia walki w Warszawie” – s. 244; „I tym razem szczęście opuściło powstańców” – s. 322 [a kiedy im towarzyszyło, skoro mowa o trzecim nieudanym ataku na Dworzec Gdański? – S.J.]; „ogień ciągnący się wzdłuż ulicy Bednarskiej” – s. 340; „Objęcie dowództwa nad pułkiem było ukoronowaniem jego dotychczasowej ścieżki kariery” – s. 388).

Zdarzają się też błędy gramatyczne (np. „Dlatego wspomniany podział nastąpił nie tyle z inicjatywy płk. Chruściela, ile niejako samoistnie, z powodu niemożności zachowania, a następnie wywalczenia stałej naziemnej łączności i **jednoczesnymi skutecznymi działaniami** wojsk niemieckich” – s. 308). Za niewłaściwe uznaję częste umieszczanie zaimka „który” z dala od wyrazu określanego; częste użycie spójnika przeciwstawnego „natomiast” w roli spójnika łączącego).

Dyskusyjne wydaje się stosowanie terminu „insurekcja”, zwyczajowo zarezerwowanego w historiografii na określenie powstania kościuszkowskiego, także w wersji „insurekcja polska” – s. 329 lub „insurekcja warszawska” – s. 229, jako synonimu terminu „powstanie warszawskie”. Wytknąć również trzeba błędy terminologiczne: np. użycie terminu „przeciwuderzenie” – s. 142–143, zamiast poprawnego dla skali taktycznej terminu „kontratak”; stosowanie terminu „kondycja bojowa” – s. 167, zamiast poprawnego „siła bojowa”.

Inne zauważone usterki językowe to niewłaściwe stosowanie słowa „atencja” – s. 234, które określa stosunek do osoby, nie zaś do rzeczy, sprawy czy zagadnienia.

Konkludując, podniesione mankamenty i niedoskonałości w żadnym wypadku nie umniejszają wartości merytorycznej i poznawczej recenzowanej pracy. Postrzegam ją jako znaczące osiągnięcie. Dzięki bogactwu

i różnorodności wykorzystanych w niej źródeł, a także ich właściwej interpretacji, stanowi ona cenny wkład do polskiej biografistyki wojskowej dotyczącej minionego stulecia.

Tragedy and Heroism: A New Biography of General Antoni Chruściel aka 'Monter', Commander of the Warsaw Uprising

The review article concerns a scholarly biography of General Antoni Chruściel, known as 'Monter', a Polish Army officer and commander of forces during the 1944 Warsaw Uprising, published in 2024 by Bellona Publishing House. The book is the work of two military historians: Grzegorz Jasiński and Andrzej Wesołowski.

The first author presents, in chronological order, the opening section of Chruściel's biography, covering his life and military career up to the autumn of 1939, that is, until the end of the September Campaign. The second author discusses 'Monter's' underground activities, culminating in his role as commander of forces during the Warsaw Uprising and concluding with his period of emigration, first in the United Kingdom and later in the United States. The historical material in the work is presented naturally, following the classical chronological-problem structure typical of biographies. The publication is based on numerous archival sources from both domestic and foreign archives. It also draws on a rich body of scholarly literature on the subject.

From both methodological and substantive perspectives, the work deserves high praise, though it is not without shortcomings, including factual limitations and structural and linguistic imperfections. Perhaps the greatest shortcoming is the rather laconic treatment of the personal aspects of the protagonist's life, the authors' failure to attempt a psychological profile, and their omission of a deeper consideration of the impact of the Warsaw Uprising tragedy on General Chruściel's mental and emotional state. Despite these reservations, the work should be highly valued. It constitutes a valuable scholarly contribution to Polish military biography in contemporary history.

Bibliografia

- Baliński W., *Człowiek w cieniu. Tadeusz Pełczyński. Zarys biografii*, Kraków 1994.
- Decyzje „Bora”. (Auto)biografia Tadeusza Komorowskiego – kawalerzysty, olimpijczyka, dowódcy, wodza, premiera, wybór i oprac. W. Rodak, Warszawa 2023.
- Kardas M., *Generał Jan Wojciech Kiwerski „Oliwa”. Dowódca 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej*, Łódź 1995.
- Kunert A.K., *Generał „Monter” Antoni Chruściel. Komendant podziemnej Warszawy*, Warszawa 2012.
- Jasiński G., Wesołowski A., *Generał Antoni Chruściel. Biografia nieoczywista*, Warszawa 2024.
- Mazurkiewicz S., *Jan Mazurkiewicz – „Radostaw”, „Sęp”, „Zagłoba”*, Warszawa 1994.
- Ney-Krwawicz M., *Dowódcy Armii Krajowej*, Warszawa 2022.
- Powstanie Warszawskie z perspektywy półwiecza. Studia i materiały z sesji naukowej na Zamku Królewskim w Warszawie, 14–15 czerwca 1994*, [kom. red. M.M. Drozdowski et al.], Warszawa 1995.
- Przemyski A., *Ostatni Komendant generał Leopold Okulicki*, Lublin 1990.
- Przygoński A., *Stalin i Powstanie Warszawskie*, Warszawa 1994.
- Riche A., *Warszawa 1944. Tragiczne powstanie*, Warszawa 2014.

Stanisław Jaczyński – prof. dr hab., historyk i politolog, pracownik Instytutu Historii Uniwersytetu w Siedlcach. Specjalizuje się w najnowszej historii politycznej. E-mail: stanislaw.jaczynski@uws.edu.pl

Stanisław Jaczyński – professor, historian and political scientist, employee of the Institute of History at the University of Siedlce. He specialises in contemporary political history. E-mail: stanislaw.jaczynski@uws.edu.pl